

АТЕСТАЦІЯ НАУКОВЦІВ ПОТРЕБУЄ ВДОСКОНАЛЕННЯ АБО РЕФОРМУВАТИ ТРЕБА, АЛЕ ОБДУМАНО

Розглядаються питання атестації наукових працівників, присвоєння наукових ступенів, надаються пропозиції щодо покращення якості наукових досліджень

Автор зовсім не журналіст. Він пише це з шкільних років, як і багато його ровесників, з чистою мрійливою душею та відчуттям краси життя, любові до людей та бухгалтерської науки. Пише з любов'ю до тисяч своїх вихованців – бухгалтерів, до музики мови вчителів – проф. П.П. Німчинова та проф. І.В. Малишева. З часом це захоплення згасає, хоча його сплески, інколи, не зовсім рідко, під настрій, породжують декілька сторінок, як наприклад, оці.

За останні роки стрімко зріс інтерес практикуючих бухгалтерів до “проведення наукових досліджень”. Досить навести той факт, що у 2000 році прийом аспірантів за науковим напрямом соціально-гуманітарні науки становив 2010 чол., у 2008 р. він зріс у 1,6 разів та становить 3169 чол. Відповідно докторантів – 97 і 208 чол. або збільшений у – 2,1 рази. Зростання жахливе. Зростання, якого у всі періоди історії навряд чи знала хоч одна галузь наукового знання.

Мета цієї статті полягає в тому, щоб спробувати пояснити це явище (в цілому, безумовно, позитивне); спробувати представити, до яких наслідків воно призведе; намітити можливі шляхи підвищення (точніше сказати, відновлення) якості дисертаційних досліджень в сфері бухгалтерського обліку і контролю.

Я був на засіданнях експертних рад ВАК у Москві та Києві, спілкувався зі сторонами процесу, в якому, до речі, бере участь і науковий керівник (науковий консультант). Враження? Про це розповім у подальших дослідженнях. А згадав про цю банальну загалом “епопею”, щоб зауважити, що слуги науки нерідко по-різному читають і трактують одні й ті самі вимоги до дисертацій. І рішення приймають відповідні. А хто в “стрілочниках”?

Серед жертв експертних, м'яко кажучи, помилок знаю чимало добре підготовлених здобувачів. Довелося не раз відчувати це на собі і своїх учнях. Ми, слава Богу, завжди доводили свою правоту. Показову ж перемогу над моєю колишньою аспіранткою, а згодом докторантом прагнула отримати одна із київських експертів. Наша перемога над пихатістю, самодурством і непрофесіоналізмом експертів показала, що здобувачі нашої наукової школи не з лякливих: вміють відстояти своє чесне ім'я за всіма пунктами вимог до наукових досліджень, примусивши експертів рахуватися з рішенням Спеціалізованої вченої ради.

Чому я хочу бути почутим щодо того, що ми – професійні бухгалтери, маємо всі разом сказати об'єктивну правду? Правду ніхто з нас не любить, бо чудово розуміє: якщо тільки теперішні доктори наук нашого профілю навіть на побутовому рівні говоритимуть один одному правду, буде суцільна війна. Автор у цьому переконався на власному досвіді. Але ми на загальносуспільному рівні маємо про це сказати, а лише потім колективно визначимося, як за нинішніх умов надалі готувати науковців з бухгалтерського обліку.

Нечуване зростання числа облікових досліджень, природно, не могло не викликати ряду негативних явищ і перекосяв. По-перше, це вплинуло на якість наукових праць, зокрема дисертацій, і особливо, докторських. Адже за своєю сутністю докторська дисертація – це цілісна теорія вирішення будь-якої вагомій проблеми. Поки що важко собі уявити, коли щорічно лише в бухгалтерській галузі наукового знання створюється 5 “повноцінних” бухгалтерських теорій (!?). Проблематика дисертаційних досліджень досить нерівномірна. Переважна більшість захищених дисертацій з облікових проблем пов'язана з питаннями елементарної організації облікового процесу або здійснення “купленого аудиту”. Цілком зрозуміло, що ці питання давно не цікавлять власників. У той же час звертає

на себе увагу невелика кількість дисертацій з проблем теорії бухгалтерського обліку, аудиту, аналізу і методики викладання облікових та контрольно-ревізійних дисциплін. Чомусь практично припинилися дослідження з проблем соціального захисту працюючих, справедливого розподілу прибутку, збереження майна власника, розподілу майна при виході засновників тощо.

Зауважу, що за радянських часів автор не знає жодної дисертації з бухгалтерського обліку і контролю, захищеної особами, які не працювали у цій сфері. Чому сьогодні у нашій галузі такий попит на “науковців зі сторони”? Відповідь: дипломи купують там, де можна вигідно придбати.

Разом з тим слід визнати свої прорахунки та неспроможність якісно готувати потрібних державі науковців. Вважаю, що така правда сприятиме зменшенню втратам для країни, ніж просто замовчування і намагання продовжувати бажане видавати за дійсне.

Тема цієї статті виникла спонтанно. Так сталося, що автор вимушений був проситися на прийом до голови ВАК України проф. В.Ф. Мачуліна. І, на диво, у теперішній час керівник високого державного рангу прийняв мене без запису, вислухав протягом півгодини, а через годину надав вичерпну відповідь на всі поставлені питання. Я досить часто у службових цілях буваю у ВАК і бачу Володимира Федоровича завжди енергійним, щирим, який приходить у державну установу з безліччю ідей. Він не боїться змінювати стиль роботи установи, експериментувати та впроваджувати інновації у нелегку працю з науковцями. Вихованість його настільки органічна, що мимоволі виникає думка: ось де еталон справжнього вченого – національного інтелегента-патріота, який любить свою державу та народ щодня, постійно, кожною клітинкою свого єства.

Також вражають ерудиція, мудрість, інтелігентність, виваженість, доброзичливий тон розмови його першого заступника проф. В.Д. Бондаренка.

Підкреслюю, що Житомирська наукова бухгалтерська школа не підтримує будь-яких пропозицій щодо ліквідації ВАК України. Така установа сьогодні вкрай необхідна в державі. Інакше в науці наступить хаос, який ми ніколи не зможемо виправити. Наше бачення – необхідно зміцнити статус ВАК України, надати їй більш широкі повноваження та суворо їх дотримуватися.

Якщо певні кола й надалі наполягатимуть на спрощенні системи атестації науковців в Україні, то нам запропонують вільний ринок дипломів (в якійсь мірі він уже діє). Якщо ж ми хочемо відродити напівзруйновану в країні систему освіти і науки, побудувати для свого народу справжні наукові школи, а не додаток до європейської економіки, перетворити Україну на квітучу країну, то нам потрібні інші науковці, підготовлені на моральних принципах і традиціях, виховані на історичному досвіді нашого народу.

Особи, що мають дипломи кандидатів і докторів наук зі слідами “бруду”, пройшовши всі сходинки тіньової економіки, мафіозних структур, – яке благо вони принесуть державі, нашим з вами дітям? Хтось задумувався над цим? То навіщо ж ми творимо зло своїм нащадкам? Давайте, колеги, зупинимось.

Україна повинна відновити моральне обличчя науки, яке існуватиме завдяки християнству. Лише тоді ніхто не зриватиме телефонні слухавки в будках, не ламатиме університетські парти, не перетворюватиме наші вулиці й сквери на смітники. Інакше науковці будуть брати хабарі, “продавці – науковці” неякісних дисертацій – безбожно обраховувати наших дітей, робітники – халтурити, та усі

разом – пиячити й безчинствувати. Зграї молодих дикунів, вихованих у криміногенній атмосфері, скуповують сьогодні все що бачать, включаючи докторські дисертації, і їх нікому стримувати, оскільки побоюються ще більшої лютості. А де ж виховна функція бухгалтерського обліку, аудиту, наше виховання поваги до власності, до тих, хто створює прибуток? Чому про це не йде мова в наших дослідженнях?

Давайте вже сьогодні запровадимо нову тематику, визначимо нові об'єкти для дослідження, але, не завтра, не колись! Наша наукова школа готова до цього, ми вже працюємо не один рік у цьому напрямі. Пора зупинити потік “наукової макулатури” та халтури за гроші. Ми – суверенна держава, горда нація, у нас є науковий потенціал, чесні та справжні науковці. Підтримайте пропозицію нашої школи! Не шукайте в Житомирі ворогів, їх у нас немає. Інакше нам нічого буде залишити своїм дітям і онукам. Хіба що “липові” дипломи докторів та кандидатів наук і атестати доцентів та професорів.

Як би хто не відносився сьогодні до новацій МОН України, але потік доцентів та професорів призупинено. Є вимоги до науковця: можеш їх виконати – будеш доцентом чи професором. Не можеш, значить, твоя докторська чи кандидатська дисертація “липові”. Про це повинне знати суспільство, а також колеги по роботі.

Коли жертви не виправдані. Хто б що не казав, але у нас є науковці високого рівня. Однак наука давно потребує кардинальних реформ. Це стосується, насамперед, захисту докторських і кандидатських дисертацій у спецрадах та їх розгляду в експертних радах ВАК. Цілої статті не вистачить, щоб розповісти про захист у спецрадах дисертацій досить низької якості, а також про той пресинг, який доводиться витримувати нашій науковій школі з боку не лише задрісників інших ВНЗ, а й безпосередньо окремих членів експертної ради ВАК. Останні свідомо йдуть на порушення правил розгляду експертних справ заради того, щоб показати, хто в державі господар.

А судді хто? Що вони самі захистили і хто їх рекомендував до складу ВАК? Окремі експерти не розуміють, що для справжнього науковця будь-яка несправедливість може обернутися на чергову трагедію, в тому числі для його сім'ї та близьких.

Автор пережив реорганізацію й закриття університетів, репресії та переслідування наукової думки. Ми, в Житомирі у технологічному університеті, підготували більше 50-ти кандидатів та близько 10-ти докторів наук. Кафедра підтримує контакти з десятками університетів різних країн світу. Наших викладачів запрошують працювати до престижних зарубіжних навчальних закладів, ними ведуться спільні наукові розробки, одержуються гранти президента. На кафедрі бухгалтерського обліку і контролю (безпосередньо викладачами кафедри!) читається вісім європейських мов фахового спрямування.

Усі розуміють, що справжня наука може розвиватися там, де окрім світливих умів, є сучасна база, необхідне матеріальне забезпечення. У нас є молоді таланти, а також – потужна наукова інформаційна база з бухгалтерського обліку з 1884 року, тобто більш ніж за 100 років.

Можливо, тим, хто нас “допитує”, нічого про це не відомо? Відомо. Вони відвідували наш ВНЗ, бачили як ми працюємо. Але ж у нас в країні, якщо добре – це не цікаво, якщо погано – оце об'єкт для пересудів.

Безумовно, роль експертної ради ВАК велика, її слід всіляко підтримувати, але представляти її повинні визнані науковими школами фахівці – чесні, об'єктивні. Групу молодих експертів повинен очолювати аксакал¹.

У наукових і суто делікатних питаннях мають переважати професійні знання та компетентність, висока порядність, уміння приймати виважені рішення з

урахуванням багатьох складових. В жодному разі не припустимим є непрофесійний підхід, а тим більше хабарництво чи помста здобувачу за будь-кого – сестру чи брата, учителя чи наукового консультанта.

Пригадую, як декілька років тому слухали захист докторської дисертації з проблем обліку і аналізу в неприбуткових організаціях. **Взагалі, підкреслю, це не тема докторської дисертації з нашого профілю.** Попередньо переглянувши цю “наукову працю”, ознайомившись з її авторефератом, я спеціально приїхав на захист. У ході дискусії висловив пропозицію оголосити перерву, а після цього зібратися членам ради, щоб я висловив свою точку зору щодо якості даної дисертації. У відповідь було обурення окремих членів ради, а інші просто промовчали. Проголосували тоді, здається, одногослосно за присудження наукового ступеня доктора економічних наук. І на диво усім, через півроку ця “вчена” стає членом експертної ради ВАК України. Таку ж посаду обіймає і одна з тих членів спецради, котра голосувала за присвоєння даному науковцю наукового ступеня доктора наук.

Ось тут і з'явилася у них можливість показати негнатовному професору з периферії, який бореться за якість науки, хто головний, хто визначає в державі долю науковця. Якщо хтось вважає, що головною є Наукова школа або Спеціалізована вчена рада, то він помиляється. Головним є експерт ВАК. Тільки один Бог відає яким чином, але регулярно до таких “експертів” потрапляють дисертації здобувачів Житомирської наукової бухгалтерської школи. При цьому на засідання експертної ради запрошують лише здобувача, науковому керівнику – зась. Результати слухання експерти не оголошують. Вони стануть відомі здобувачу, коли прийме рішення Президія ВАК України. А що робити тоді, кому скаржитися?

На цей раз мені пощастило. Здобувача Оксану Вікторівну Олійник і мене запросили разом на слухання. Ви б почували заготовлені “великими” експертами протягом 3-х місяців висновки та запитання, які задавали протягом півгодини. Отримавши досить чітку відповідь докторантки на кожне питання, експерт проголосує: “Не згодна”. Решта експертів мовчать.

Згадую той час, коли Оксана прийшла до університету з мамою, яку я знав багато років по спільній роботі. Навряд чи хто з батьків Оксани міг тоді уявити майбутні здобутки дочки. Та й сама студентка прийшла на кафедру не одразу. Спершу навчалася у звичайній студентській групі, потім – у науковій школі. Далі йшла сходинками професійної майстерності: викладач, аспірантка, доцент (отримання наукового ступеню кандидата економічних наук), заступник завідувача кафедри, декан обліково-фінансового факультету, докторант, перший проректор університету. І тут такий “іспит”.

Після “допиту” О.В. Олійник експерти прийняли за “виховання наукового консультанта”. Чули б ви в чому мене звинувачували?! У низькій якості дисертації нашої наукової школи. Я був шокований. Експерти взагалі не читають моїх виступів у пресі та на засіданнях двох Спеціалізованих вчених рад. Протягом багатьох років я займаю чітку позицію – на захист дисертації виносяться курсові та бакалаврські роботи. Настав час зупинити цей потік – ось моя виступи. **І що ви думаєте? Експерти, замість зупинення потоку праць низької якості, взяли за своє: щоб зупинити діяльність нашої наукової школи, тобто тих, хто бореться зі злом в науці.**

Нинішні експерти ВАК були на моєму 70-річчі. Такої кількості вчених із різних країн світу, я впевнений, вони ніколи не бачили. Але й такої неоваги до старших, до Заслуженого діяча науки і техніки України, заслуженого професора ЖДТУ, до тих, хто опікується справжньою наукою, я теж ніколи не бачив. Адже під час неординарного перебування у нашому університеті експерти ВАК висловлювали захоплення підготовкою кадрів, просили наші магістерські праці для більш детального вивчення. Що ж змінилось сьогодні, запитував я у колега на “виховному процесі”. Відповіді не було. Наші дисертації не ідеальні, але придатні для впровадження – вносять вклад у розвиток науки, поліпшують практику, вони набагато кращі, ніж в інших ВНЗ. А головне –

¹ Аксакал (от тюрк. ак – белый и сакал – борода) – глава рода, старшина, почтенный человек в Ср. Азии и на Кавказе [Советский энциклопедический словарь / Гл. ред. А.М. Прохоров. – 4-е изд. – М.: Сов. энцикл., 1998. – 1600 с. – С. 32].

вони не містять плагіату, яким страждає кожна друга вивчена нами дисертація. Практично жоден дослідник не знає своїх попередників, а тим більше зарубіжних вчених.

Вимушений був нагадати експертам ВАК, що я доктор економічних наук періоду, коли “зелені” в науці не застосовувалися, коли були вимоги до науковців і їх відповідальність, коли ради із захисту дисертацій формувалися із 25-26 докторів економічних наук з 10-12 ВНЗ колишніх країн СРСР.

Бог суддя нашим експертам. Зважаючи на все це, гадаю, майбутнє бухгалтерської науки з такими експертами – досить туманне й невизначене. Колись вони зрозуміють, але буде пізно. Чому експерти не читають моїх виступів на засіданнях Спеціалізованих вчених рад? Адже там я відверто кажу: припиніть халтуру. То чому б не запросити в Київ тих, хто виносить на захист простенькі студентські роботи, тих, хто їх опонує і хто ними керує? Ось таких “науковців” і слід виховувати та не давати їм можливість продовжувати “гру” в науку. Це можуть зробити поважні, визнані в Україні фахівці. З тими, хто мене “допитував”, вести мову про якість дисертацій – означає не поважати себе. Адже вони не можуть збагнути, чому в Білорусі я 3-4 рази на рік виступаю опонентом, а в Україні – ні.

Що стосується Оксани Вікторівни, то вона каже: “Я щаслива, що маю можливість спілкуватися доскохо, відновлювати сили після чергового стресу, спілкуватися з рідними, розмовляти зі студентами, які також, схоже, починають цікавитися наукою, особливо коли ми завзято виступаємо перед ними з моїм учителем. Хіба все це, таке рідне й дороге, можна покинути? Тільки ненадовго, заради справи, яка вимагає бути у відрядженні, щоб завжди повертатися до улюбленої роботи, де тебе люблять і тобою пишуться”.

Приклад другий. В одній із київських вчених рад проходив захист кандидатської дисертації. На захист винесено, за вимірами нашої наукової школи, поганеньку студентську курсову роботу. Свою точку зору з цього приводу висловлюю з трибуни. Опонентом виступає О.Є. Гудзь, науковим керівником – П.А. Лайко. Обидва – представники Інституту аграрної економіки.

Я особисто не раз намагався привернути увагу до проблеми – низької якості досліджень – і керівників членів спецради, і експертів ВАК. Але не вдалося.

Припинити діяльність таких спецрад може тільки ВАК через своїх експертів. Це їх компетенція, однак чомусь ці ради благополучно функціонують десятиліттями. Можна це подолати, але для цього потрібна воля всіх нас – науковців України. Потрібно, щоб ВАК прийняла відповідне рішення, а ми з вами – підтримали.

Давно слід дати спокій справжнім науковим школам, залучити їх до контролю за діяльністю тих спецрад, у складі яких немає 5-6 власних (штатних) докторів наук з обліку, якщо ми справді хочемо бачити свій фах потрібним державі, а нас докторів наук поважали у світі. Скажу відверто, що мені інколи буває соромно стояти разом з деякими “докторами” наук мого профілю.

Повернуся до попереднього прикладу.

Через декілька місяців на захист у спецраді Інституту аграрної економіки виносяться дисертація нашої аспірантки І.Л. Томашевської. Членами спецради там є П.А. Лайко, О.Є. Гудзь і Н.А. Правдюк². Ви б чули цей захист! По-перше, П.А. Лайко не з’явився на засідання ради, інші – не поставили підписи про свою присутність. Нижче я навожу фрагмент свого виступу (взято із стенограми): “Щоб там хто не говорив, дисертантка має своє бачення проблеми, її науковий керівник теж, а я-то знаю наукову базу. Хтось сьогодні може сказати, що проблемами придбання з точки зору бухгалтерського обліку в Україні хтось займався? Хто може навести приклад і сказати, що ось бачите, це вже є? Це ж не купівля м’яса великої рогатої худоби, якої в Україні немає,

а здобувачі продають. Мова йде про придбання підприємств. Я думаю, що кожен повинен зрозуміти, І.Л. Томашевська (вона Америки не відкрила), але вона взялась за розробку теми, яку ніхто з точки зору бухгалтерського обліку не розглядав в Україні. Так, я згоден і з тим запитаннями, із тією критикою – все це так. Але ж вона вперше взялась за розгляд цього питання і вона його довела, показала своє бачення. Здобувач зробила наукові дослідження, вона ніде і ні в кого не переписала, вона не мінjala, як це роблять інші здобувачі, льон на кукурудзу, просо на гречку. А може мені хтось може сказати з точки зору бухгалтерського обліку, які теми виконуються в Україні? Я знаю всі дослідження. **Як би тут комусь не хотілося принизити Житомирську наукову бухгалтерську школу, як би хто не хотів тут витерти ноги – нічого не вийде. Я просто хочу попередити і сказати всім: давайте будемо співпрацювати, давайте будемо людьми. Давайте будемо порядно ставитися до всіх.** Я, наприклад, знаю, бо в двох радах в Києві, в тому числі і тут, в цій залі, я теж багато років був членом ради, я роблю зауваження, я критикую і критикую по-справжньому. Але ніколи на здобувачеві не відігрався. Ось це я хотів би, щоб кожен зрозумів. Чому? У кожного з нас є діти і онуки, а там є ще і Бог зверху, який все бачить. **Не можна переносити, якщо комусь не подобається Ф.Ф. Бутинець, то це не значить, що йому не подобаються всі інші. Я Вам дуже вдячний за прослухану сьогодні дисертацію і сподіваюсь, що ми будемо співпрацювати. У нас є спільна мета, я хочу, щоб кожен це зрозумів. Дякую за увагу!”**

Доки людина має посаду вона не задумується над майбутнім і не переймається дріб’язковими (з її точки зору) побутовими клопотами. А коли вона ніхто – просто науковець, – навіть найменша дрібниця може стати справжньою проблемою. У таких випадках завжди будуть готові прийти на допомогу, тому хто її потребує, учні і просто люди, яким ви допомогли, але не за гроші (в цьому випадку розрахунок проведено!). Ось чого не можуть збагнути мої колеги, але кінець цьому настане.

І останній приклад. Я запросив на засідання однієї із Київських спецрад трьох своїх студентів-магістрів (Ірину Левицьку, Інну Комнацьку, Наталію Гойло – прізвища реальні). Прослухавши захист двох кандидатських дисертацій, вони одногослоно заявили: ми такими кандидатами наук не хочемо бути. Інна Комнацька вже через тиждень пішла з кафедри. Зараз вона працює головним бухгалтером на підприємстві. Чому? Ті, хто виховується у нашій науковій школі з першого курсу, обожнюють бухгалтерську науку, уважають і люблять своїх старших науковців – кандидатів і докторів наук, наслідують їх приклад. Як же мені переконати студентів у тому, що в Україні не всі такі кандидати наук, яких вони бачили на захисті у Києві? Студенти запитують, чи запросять цих здобувачів вченого ступеня на експертну раду ВАК? Правда, цікаво! Гадаю, що ні.

У тому, що діється сьогодні в нашій сфері винні й ми самі. Ось така гірка правда. Багато рішень наших спецрад про присудження наукових ступенів можна вносити в чорну книгу світової бухгалтерської науки. Це жах. Можливо, їх було б набагато менше, якби у потоки захисту так званих дисертацій влилися потужні думки аскакалів. От тільки де їх взяти? Дехто каже, що у Наукових школах. Але ж там потрібна постійна, важка та невдячна робота. І не тільки у переддень захисту, коли починаються офіційні звіти про готовність, а щодня.

Я не раз був “кісткою у горлі” для наукових керівників, які випускають на захист студентські курсові та бакалаврські роботи. Я багато разів з цього приводу виступав на засіданнях Спеціалізованих вчених рад. Кожен раз нагадую усім присутнім, що є ВАК, є експерти. Але хто читає мої виступи? А якщо читають, то де ж реакція? Чому мене позвали експерти, щоб “виховувати” за неякісні дисертації. Хто з нас взагалі бореться за покращання якості дисертацій? Тут щось не розумію.

Експертам перевірити та вийти на слід торговців і замовників дисертацій, притягнути до відповідальності, з

² На одному із засідань спецради я різко критикував її як керівника одного із здобувачів кандидатської дисертації.

дозволу сказати, таких науковців, професійно поставитися до виступів членів Рад, тоді б справа, безперечно, з'явилася би у Президії ВАК. Скажіть, будь ласка, скільки ж і як покарали останнім часом неправедних суддів (читай експертів) за незаконне присудження наукових ступенів?

Якщо відверто, причин і для глузування, і для серйозної критики є чимало. Бо дуже часто не різні "об'єктивні" причини, а саме відверто погана робота спеціалізованих вчених рад, опонентів і експертів призводить до "накопичення" докторів і суто наукових та економічних проблем, які з часом не розв'язати.

Я б хотів, щоб про все це почула наша громадськість, фахівці з обліку, справжні науковці і не лише з обліку. А ще я хотів би, щоб хоч раз у своєму житті експерти ВАК (мова йде про облік!) показали підготовлені дисертації їх здобувачами під їх безпосереднім керівництвом. Подейкують, що в експертів їх немає. **Я прошу ВАК, якщо члени експертної Ради мають здобувачів, дисертації останніх направити до нашої наукової школи. Ми вивчимо досвід підготовки науковців експертами ВАК і зобов'язуємося його оприлюднити, поширити серед ВНЗ з метою покращання якості наукових досліджень в Україні. Ми проведемо абсолютну об'єктивну та відкриту наукову експертизу. Це буде корисним для всіх нас. А якщо експерти не займаються підготовкою науковців, а лише "рецензують" житомирські праці, благаю їх, негайно залишити стіни ВАК. Інакше це стане відомо студентам не лише нашого університету. І кого ж нам у майбутньому чекати в аспірантурі?**

Можна по-різному ставитися до етичних норм науковця, відчуття наукового патріотизму тощо, але не можна забувати про людську гідність і порядність, про необхідність прозорості формування наукових відносин між членами спецради, здобувачем і експертами, тобто людьми. Тому хотілося б запропонувати публічну полеміку з питання визначення поняття "наукова етика", щоб воно набуло належної ваги при присудженні наукового ступеня, з чим у майбутньому мають бути узгоджені відносини спецрада → експерт → апеляція (Президія ВАК).

З цього питання мав би не формально, а обґрунтовано й публічно надати роз'яснення центральний орган держави – ВАК України, – як бути, коли експерт ВАК за 5 хв. вирішив долю науковця. З Оксаною Олійник так не вийшло, їй задавали десяток попередньо заготовлених запитань і чекали, що ось-ось відповіді не буде. Не вийшло. Перш ніж інших вчити, слід свою пам'ять поновити – кажуть у народі.

Часто нам, справжнім науковцям, не вистачає елементарного – уміння вчасно підставити своє плече чесній і порядній людині, яка потребує підтримки. Байдужість, як на мене, страшніша за будь-яку епідемію. Тож будьмо великодушними до тих, хто сам, без грошей, щось зробив для науки і потерпає поруч! І тоді ця надія примножиться.

На нашому рахунку не одна перемога над "стражами наукового порядку". Але так і хочеться запитати: навіщо це робиться? Кому це потрібно? Ви бажаєте виявити неякісні дисертації? Дайте клич, і ми назвемо їх поіменно. Але "неякісних" не запрошують на "допит", глумляться над тими, хто працює, хто досліджує перспективні теми, готує справжніх науковців для своєї країни та й ще безкоштовно.

У науці чудес не буває і сподівання на те, що кардинальні зміни відбудуться за помахом чарівної палички (наприклад, шляхом ухвалення нового закону чи поправок до якоїсь інструкції) є марним. Жодна реформа науки у жодній країні не мала успіху, якщо її проводили згори. Це загальне правило, в якому не буває винятків.

Потрібні зміни. Із цим згодні всі. Але це – як тютюнопаління: усі знають що і як робити, але мало хто виконує. Не хочеться багатьом, але все таки назріла потреба у докорінних змінах в науці.

Наше завдання полягає у забезпеченні високої якості наукових досліджень, потреб споживачів у якісних результатах наших пошуків. І наша наукова школа робить все для цього. Хочу нагадати, що дієвість багатьох

досліджень нерідко залежить і від наукових керівників (консультантів), які повинні працювати над поліпшенням якості, допомагаючи здобувачам. Досвідчений консультант завжди потрібен молодому науковцю, його чекають на кожній кафедрі.

При оцінці роботи професорів слід виходити з вимог науки. Працюємо ми заради "справних" цифр, які за бажанням завжди можна "підігнати", а для підготовки справжніх майбутніх науковців. На нашу думку, перед аспірантурою постає подвійне завдання: по-перше, виховувати всебічно розвинену особистість з високим рівнем інтелекту й духовності, з сучасним інноваційним типом мислення і здатністю постійно самовдосконалюватися. По-друге, виховувати свідомого українського громадянина-патріота з широким європейським кругозором і відкритістю до світу, для чого потрібне знання іноземних мов.

А тепер хочу запитати у нас, у всіх тих, хто бореться за якість науки, у тих, хто вважає себе вченим, але не за гроші, а за совість і розум, – якими шляхами боротися з цим злом? А чи можна взагалі з ним боротися? Практично, ні. Автор статті переконався на власному досвіді. Чи можливо захистити честь науковця? Можливо, але величезними зусиллями, в тому числі зі втратою здоров'я.

Прагнучи підвищити якість, шукаємо нові шляхи вдосконалення роботи. Звернемося безпосередньо до проблеми якості дисертацій з бухгалтерського обліку. Бурхливе зростання їх кількості не могло не призвести до зниження якості. Спробуємо розглянути основні причини цього явища. Але спочатку про самі дисертації.

Відбувається зростання модної "проблематики" – розвиток аудиту в Україні, якого насправді не існує. Зокрема, це пов'язано з тією обставиною, що в умовах вільного доступу до зарубіжних джерел в українську систему контролю почали інтенсивно вводитися нові іноземні терміни, які почали витіснити вітчизняну українську традиційну термінологію. Замінивши термін "контроль" на "аудит", здобувачі захистили десятки дисертацій! Лише одиниці з цих "вчених" мають поняття про контроль та займалися справжньою контрольно-ревізійною діяльністю. Решта – теоретики, а точніше "нав'язувачі" західної політики в сфері контролю, тобто безконтрольної діяльності з розкрадання національного багатства. Ми не випускаємо на захист свого здобувача, який не знає теорії контролю і ревізійної практики.

Однією з основних причин низького рівня дисертацій з бухгалтерського обліку є вкрай негативна традиція підготовки дисертаційних досліджень "нашвидкоруч", яка, у свою чергу, проявляється, насамперед, часто у поверхневому опрацюванні проблеми дослідження. Деякі кафедри почали наслідувати наш приклад, але у них він не такий, як у нас. Нам досить часто задають два питання:

– *Перше:* чому у вас такий високий "вихід" аспірантів? Уже вкотре пояснюємо (мовою, зрозумілою навіть дилетантам), що у нас діє три фактори: 1) аспірантів (здобувачів) підбираємо (вони самі приходять) з першого курсу ще в період складання вступних випробувань. Зараз працюємо навіть із учнями старших класів шкіл м. Житомира; 2) аспіранти (це ті, хто закінчили при кафедрі 5 курсів!) відвідують кафедру і щоденно без вихідних працюють з кафедральною бібліотекою, яка нараховує біля 10-ти тисяч книг, у тому числі 8-ма іноземними мовами; 3) дисертація виконується у науковій школі, де аспіранту (здобувачу) консультаційну допомогу надає весь колектив кафедри. А це більше 40 кандидатів і близько 10 докторів наук!

– *Друге:* як можна стати кандидатом економічних наук у 23-24 роки, чи це не занадто короткий термін підготовки? Даваймо порахуємо:

1) до нашої бухгалтерської школи приходять сімнадцятирічні студенти першого курсу (а сьогодні навіть найбільш талановиті та цілеспрямовані старшокласники);

2) протягом навчання в університеті – 5 років – студенти здійснюють активний науковий пошук, починаючи з філософських засад, загальноекономічних

теоретичних досліджень, вивчення макро- і мікроекономічних аспектів, статистичних показників тощо;

3) після завершення навчання в університеті, отримавши диплом магістра, випускник вступає до аспірантури, продовжуючи свої наукові пошуки. І протягом 2-2,5 років здійснює власні наукові дослідження за обраною тематикою, оформлюючи їх у кандидатську дисертацію;

4) отримуємо: 5 років + 2-2,5 роки \approx 7,5 років. Таким чином, фактично підготовка майбутніх кандидатів економічних наук в межах Житомирської наукової бухгалтерської школи здійснюється протягом 7-8 років (а не як у більшості ВНЗ – 3 роки аспірантури і захист протягом 4-5 років).

Щоб не пояснювати ще деталі, ми запрошуємо всіх без винятку, включаючи представників Міносвіти та експертів ВАК, відвідати Житомирську наукову бухгалтерську школу й переконатися у реальності нашої справи.

Це один конкретний приклад. С.О. Левицька у 2000 р. захистила кандидатську дисертацію на тему: "Облік і контроль операцій в іноземній валюті", а у 2005 р. – докторську: "Облік, контроль та аналіз діяльності неприбуткових організацій". Чи можна осилити бухгалтерський облік, контроль і аналіз зовсім нової теми за 4 роки і без докторантури? Як бачите, у нас все можна. А потім ще й стати експертом ВАК.

І ще одне: у докторантуру більшості ВНЗ приходять особи без наукового стажу та професійної практичної підготовки. Наш докторант обов'язково проходить школу керівництва кафедрою, факультетом, має відповідні публікації, досліджував науковий напрям щонайменше 3-4 роки. А саме головне – пройшов практику бухгалтерської, аудиторської та експертної діяльності.

Основний і найбільш поширений недолік переважної більшості кандидатських і докторських дисертацій з бухгалтерського обліку і аудиту – слабе емпіричне підтвердження отриманих результатів, а часом і повна його відсутність. На жаль, цим страждають і житомирські дисертації. Крім того, з'явилося безліч докторських дисертацій без розгляду теоретичних проблем обліку і аналізу, зовні начебто актуальних, але не заснованих на певній емпіричній базі, будучи суто умоглядними логічними конструкціями.

У науці емпіричні результати прийнято підтверджувати аналітичними розрахунками – статистичними показниками достовірності результатів. Ця вимога є обов'язковою – без цього про наукову роботу неможливо вести мову. Правда, часто формально ці критерії застосовуються непрофесійно, чим знижується рівень методологічної і математичної культури вчених-обліковців.

Бухгалтерський облік лише тоді займе гідне місце серед інших наук, коли користуватиметься достовірними знаннями. У дисертаціях слід наводити дані з об'єкта, що досліджується, в абсолютному вираженні порівняно з середньоукраїнськими, середньорегіональними показниками, або з показниками тих же об'єктів за минулі періоди, – що дозволить підтвердити достовірність результатів.

Складається досить сумна картина. Як відомо, будь-яка дисертація є науковою кваліфікаційною роботою. Так от, у переважній більшості дисертацій з бухгалтерського фаху все менше науки, і вони перетворюються на кваліфікаційні роботи, де здобувач повинен тільки продемонструвати здібність наукоподібною мовою написати наукоподібний твір. На жаль, навіть і це не у всіх працях дотримується, а тому дисертації схожі на курсові та бакалаврські роботи студентів. Один із відомих наших фахівців підкреслив: здобувач наукового ступеня може бути як і студент – трієчником. Ось, і готуємо ми трієчників, а вони потім – двієчників.

Критеріями для експертизи дисертацій на всіх етапах їх проходження у спеціалізованих радах, експертних радах, опонентів і т.д. мають бути:

а) адекватна відповідність теми дисертації її «рангу» – докторська чи кандидатська. У нас практично між ними різниці не має (див. докторські дисертації П.Л. Сука, Н.І. Пилипів, С.О. Левицької і ін.);

б) реальна, а не надумана актуальність для подальшого розвитку теорії бухгалтерської науки або удосконалення облікової практики;

в) обґрунтована аргументація за що здобувачу присуджується науковий ступінь;

г) глибоке опрацювання проблеми дослідження – якщо експерт і опонент знають будь-які попередні праці, близькі за проблематикою до даної дисертації, а їх аналізу не наведено, або коли посилання на них не наводяться – дисертація має бути повернена на доопрацювання;

д) наявність емпіричного підтвердження основних положень дисертації і статистична достовірність отриманих результатів.

Як бачимо, критеріїв небагато і вони досить прості для застосування експертами. Якщо вся науково-облікова громадськість, що бере участь в експертизі дисертацій, стане їх наслідувати, то, очевидно якість дисертацій може бути досить швидко відновлена.

Насамперед проблема якості дисертацій "проростає" зі складу спеціалізованих вчених рад. Поспішим насиченням ВНЗ посліпхом підготовленими кандидатами і докторами наук, а також формування з них складу вчених рад не може не вплинути на якість дисертацій, що захищаються.

Нам відомо, коли у складі спецради є лише один-два фахівці цього ВНЗ (науково-дослідного інституту!), решта – залучені. Цього не може бути. Ми вважаємо, що спецрада повинна мати у своєму складі не менше шести штатних докторів наук з певної спеціальності, але не надуманих, не напівставочників, не інвалідів з інших регіонів, а реальних докторів з обліку. Це перша вимога.

Відбувається якби своєрідна гра в "зіпсований телефон": за ті короткі терміни, за які сьогодні найчастіше виконуються кандидатські та докторські дисертації, дослідник не встигає і не може встигнути освоїти методологічну культуру наукової роботи, "врости" в науково-бухгалтерське середовище. Але, швидко захистивши дисертацію, "новоспечений" доктор або кандидат наук сам починає "вчити" нових аспірантів і здобувачів, його запрошують опонувати нові дисертації, часто він стає членом спеціальної вченої дисертаційної ради. Все це породжує низьку якість дисертаційних робіт.

А якщо у спецраді доктор економічних наук, який захистив облікову дисертацію, і тим, хто йому допоміг (це дуже м'яко сказано!) після захисту волає: "Бухгалтерський облік – не наука, фінанси – так". Хіба можна зрозуміти таку раду, яка сама собі не вірить? А можливо у такій спецраді такі фахівці і потрібні. Вони "плодять" собі подібних науковців. Є у цього доктора і наставники, які його поведінку вважають нормою. Думаю, що вони далеко від нашого "науковця" не відійшли.

Можна запропонувати, наприклад, наступний механізм "заборони": кандидатів наук допускати до керівництва аспірантами та здобувачами тільки за наявності другого керівника – наукового консультанта – доктора наук зі стажем не менше 3-х років. Для того, щоб отримати право опонувати дисертації, кандидат або доктор наук повинні підготувати хоч б 3-х захищених кандидатів наук. Для того, щоб мати право увійти до складу спеціалізованої вченої ради – підготувати п'ять кандидатів наук. Для того, щоб доктору наук увійти до складу експертної ради ВАК – пропрацювати в будь-якій спеціалізованій вченій раді не менше п'яти років і підготувати як науковий консультант хоч б двох-трьох докторів наук. Звичайно, автор даної статті не претендує виключно саме на такому механізмі – це лише одна з можливих моделей підвищення якості експертизи дисертаційних робіт. Можуть бути й інші варіанти. Але якісь конкретні кроки у цьому напрямі вживати вкрай необхідно. Вже через два-три роки роботи щось буде пізно.

Нам кажуть, що з такими вимогами в нашу спецраду ніхто не піде на захист. Неправда. Прийшли. Ось лист: "Просимо Вас прийняти до розгляду дисертаційну роботу аспірантки Чорноморського державного університету

* Тут я вираховую роки на процес проходження дисертації, адже вона повинна бути виконана на багато раніше, принаймні за півроку до фактичного захисту.

ім. Петра Могили Кравченко Тетяни Вікторівни на тему: "Аналіз соціально-економічної ефективності управління оборотним капіталом підприємств (на прикладі фармацевтичних підприємств Миколаївської області)" за спеціальністю 08.00.09 "Бухгалтерський облік, аналіз та аудит" для подальшого захисту у Спеціалізованій вченій раді вашого ВНЗ. Дякуємо за співпрацю. З повагою, ректор Л.П. Клименко".

Таким чином, підводячи підсумок сказаному, підкреслимо, що зростання числа дисертацій – явище позитивне і для бухгалтерської науки, і для практики, якщо воно здійснюватиметься у справжній науковій школі. Потрібно, щоб вчені ради університетів надали ВАК України списки наукових шкіл за напрямками з протоколами про обрання лідера школи. Якщо університет немає наукової школи з бухгалтерського обліку, там не може бути спецради. Якість дисертацій вимагає корінного поліпшення. Для цього необхідно вжити негайні заходи.

Нині ключовою фігурою в системі експертизи дисертацій є експерт ВАК, на якому, по суті, тримається вся наглядова діяльність ВАК України. Аби приймати рішення більш оперативно та підвищити ефективність перевірок дисертацій, сьогодні практично скорочені абсолютно зайві проміжні контрольні ланки між спецрадами та ВАК. І це добре. Але до реорганізації системи атестації науковців треба підходити виважено, зі всією відповідальністю, усвідомлюючи, що за цим стоять життя і здоров'я наших людей, подальший розвиток нашої країни. І не лише тих, хто зайнятий безпосередньо у науковому процесі.

Рекомендувати експертів для ВАК повинна наукова школа. В експертній раді повинна бути ерудована, вихована, грамотна молодь, але у її складі повинен бути і "аксакал". А що ми маємо сьогодні? Мене, доктора економічних наук, професора, Заслуженого діяча науки і техніки України, заслуженого професора нашого університету, вчорашня студентка, яка ще нічого не дала ні державі, ні університету, "допитує" у повному розумінні цього слова про якість дисертацій моїх учнів? Нонсенс!

Опонентів повинна призначати ВАК. Ми готові надати їй в цьому допомогу: надамо перелік докторів і кандидатів наук, які можуть виступати опонентами за певними напрямками досліджень з нашого фаху. А то сьогодні як у колишній Росії: кожен може купити собі власного ревізора. Дійшло до того, що і залізничні розікрали. А подивіться на окремих теперішніх докторів наук!

Опонентом доктор наук може виступати за умови, коли він протягом 5-ти років після захисту дисертації має особисту або у співавторстві монографію та не менше 10-ти статей у фахових виданнях обсягом не менше 7 друкованих аркушів.

"**Чорне опонування**". На наш погляд, слід відновити інститут "чорних опонентів". ВАК повинен мати список таких "експертів" за напрямками досліджень і направляти їм дисертації. На цьому етапі кожна без винятку докторська дисертація і кожна 5-та кандидатська повинні рецензуватися "чорними опонентами". Ними повинні бути особи, по-перше, висококваліфіковані, а по-друге, морально не заплямовані. Адже на сьогодні відомо, принаймні за нашою спеціальністю, хто отримує диплом за гроші. Достатньо прочитати дисертацію та публікації автора і одразу видно, скільки за неї заплачено.

Можна прийняти такий варіант: рішення спецради не контролює ВАК, коли в її складі є не менше 6-7 докторів наук (штатних, реальних, з трудовими книжками, працюючих!) з вузької (однієї) спеціальності і тільки здобувачів цього ВНЗ, інші здобувачі – зі сторони, – підлягають контролю ВАК.

У зв'язку з цим зрозуміла позиція нашого наукового загалу: найважливіша ланка підготовки кадрів – Наукова школа. Викладачів для ВНЗ слід готувати через аспірантуру та докторантуру, в яку зараховуються вихованці Наукової школи. Для зарахування в аспірантуру і докторантуру слід мати рекомендацію Наукової школи. Саме завдяки майстерності першого викладача з обліку студент або відчує смак до вивчення фаху, або

зневириться у своїх силах. Він стане "стандартним" викладачем ВНЗ, яких сьогодні тисячі, тобто тих, хто не знає методики викладання, педагогіки та психології, основ наукових досліджень. А потім стає експертом ВАК!

Давайте проведемо експеримент за нашою спеціальністю 08.00.09 – бухгалтерський облік, аналіз і аудит. Якщо він буде вдалим, його можна розповсюдити на інші економіко-правові та суспільні науки. Наша спецрада готова!

Я, як науковець і особистість, використовую свої можливості, свою віру й волю заради підготовки кадрів для мого народу. Тут ми відчуємо себе потрібними державі. Ми небаїду до її долі і справ. Я вже сорок років готую науковців з бухгалтерського обліку і контролю, і праця для людей та разом з людьми надає мені наснагу. Тут відчуваю саме таке ставлення й до себе. Можливо, для когось це звучить занадто красиво, але немає нічого кращого і благороднішого за службу своєму народу, своїй Батьківщині. Особливо зараз, коли матеріалізований прагматизм убиває мораль і справедливість, руйнуючи Дух. Наука в нашій державі ще не розбудована, і я роблю що можу для її розбудови як патріот України, а не спостерігач і споживач. Мене у цьому підтримують учні Житомирської наукової бухгалтерської школи.

І на завершення з приємністю наведу читачам вірш українського поета Анатолія Юрійовича Мокренка, який в багатьох аспектах нагадує моє життя³:

*Я виріс під високими дубами –
Вони віки всотали у мого,
Як молоко віків моєї мами
Всотав і я, спинаючись у путь.
І щоб там не було, а ти ідеш за обрій
Стрічати далину невідомого дня.
Хто знає, буде він щасливий чи недобрий?
Хто знає... Ти ідеш! – у тебе путь одна.
І що б там не було, береш дітей за руки
І з ними далі йдеш, як предок твої ішов,
У безкінечний світ – на радість і на муки,
У славу й ненависть, у безвість і любов.*

Сьогодні Україна стоїть перед необхідністю розробки нових підходів до організації життя, нових основ функціонування науки. А тому треба зробити все, щоб освіта і наука розвивалися цивілізовано. Через відповідні стимули, через відповідні закони, зокрема, про наукову діяльність. Тоді азіотаж на нашій дисертації буде значно зменшений, а якість значно кращою.

БУТИНЕЦЬ Франц Францович – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри бухгалтерського обліку і контролю, Заслужений професор Житомирського державного технологічного університету, Відмінник освіти України, Заслужений діяч науки і техніки України

Наукові інтереси:

– проблеми бухгалтерського обліку та контролю

³ Вертіль О. ...При щасливій долі // Урядовий кур'єр – 2009. – № 182. – С. 12.